

УДК 81'243

Світлана Бучацька

ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ОВОЛОДІННЯ ІНОЗЕМНИМ МОВЛЕННЯМ МОВНОЮ ОСОБИСТІСТЮ

Успішна професійна діяльність майбутнього фахівця значною мірою визначається рівнем її комунікативної культури, яка охоплює мовні, паравербальні, інтеракційні, соціокультурні знання, уміння та навички. Формування комунікативної культури особистості можна представити як складний багатогранний процес, в основі якого – духовний та інтелектуальний розвиток, а також професійні здібності. Сучасність диктує нові вимоги до встановлення і розвитку контактів між людьми, а саме до культури мовлення тих, хто здатний забезпечити ефективність спілкування з метою обміну інформацією, взаємодії, взаємовпливу та взаєморозуміння.

З огляду на інноваційні процеси в системі Європейської освіти особливу увагу слід приділити підвищенню рівня мовної освіти майбутніх фахівців, які повинні володіти високим рівнем усного і писемного мовлення, достатнього для міжнародного спілкування як для запозичення зарубіжних технологій навчання, так і для пропагування національних надбань на світовому економічному просторі. Йдеться про культуру не лише рідного, а й іноземного мовлення.

Вдосконалення процесу навчання іноземних мов залежить від певних психологічних технологій і засобів. Але, насамперед, слід усвідомити, що така інтелектуальна діяльність, як вивчення іноземної мови, прирівнюється до спортивних тренувань і вимагає волі, цілеспрямованості, терпіння та наполегливості. У результаті численних регулярних, часто складних та одноманітних повторювань тих самих вправ поступово відбуваються мікроскопічні, недоступні для разового спостереження, зміни стереотипів і навичок інтелектуальної діяльності, свого роду “нарощування інтелектуальних м’язів”.

Розвиваючі можливості предмета “Іноземна мова” розкриваються за певних умов, якщо студент стає суб’єктом навчальної діяльності, її активним учасником і творцем; коли навчання сповнюється змісту, а навчальні завдання включають різноманітні аспекти його майбутньої професійної діяльності.

Виявлено, що правильно організовані заняття з іноземної мови формують іншомовні здібності, сприяють становленню і вдосконаленню функцій рідної мови, яка є важливим засобом мислення, пізнання дійсності.

Вивчення іноземної мови сприяє розвитку пізнавальних функцій студентів, оскільки вдосконалюються механізми пам'яті, мислення, уяви.

Мета статті – обґрунтувати психологічні механізми оволодіння іноземним мовленням мовною особистістю.

Мовлення – це психофізіологічне явище, “найважливішою ознакою якого є індивідуальність, що проявляється в доборі та частоті вживання певних мовних одиниць, порядку розташування мовних елементів у фразі, модифікація мовних значень, навмисних чи неусвідомлених порушеннях мовних норм тощо” [3, с. 73]. Відтак психологічні механізми оволодіння іноземними мовленням слід розглядати у розрізі мовної особистості. Оскільки кожна людина виконує певну соціальну роль упродовж свого життя, її слід визначити як **мовну особистість**, якій притаманні певні характерні риси.

У сучасній психології проблему мовної особистості досліджували російські вчені В. Карасик, В. Красних, М. Макаров, які тлумачать її як сукупність здібностей і характеристик людини, що реалізуються в її **мовленні**. Л. Засекіна, аналізуючи дослідження психологів, дає визначення мовної особистості як конкретної людини з індивідуально-своєрідними розумовими, емоційними, мотиваційно-вольовими властивостями. Слід зазначити, що мова слугує важливим чинником і знаряддям соціалізації особистості. Відтак “мовна особистість – це сукупність пізнавальних, емоційних та мотиваційних властивостей, що забезпечують мовну компетенцію людини як носія певного національно-культурного простору” [3, с. 22].

Оволодіння іноземним мовленням відбувається у процесі цілеспрямованого навчання і на базі доволі розвинених психічних функцій, таких як пам'ять, мислення, воля. На відміну від рідної, процес оволодіння іноземною мовою, а тим більше кількома, відбувається за допомогою свідомих дій над мовою через довільний вибір мовних засобів із подальшою автоматизацією мови. Оскільки спершу людина оволодіває навичками рідної мови, вони створюють підґрунтя та потужний вплив на іншомовні вміння і навички. Цей вплив може бути як позитивним (у разі подібності мовних явищ), так і негативним (у разі їх відмінності). А саме наявність відмінностей у лексичній і граматичній системах мов зумовлює значні розходження у процесах оволодіння цими мовами. Окрім цього, перед процесом оволодіння іноземною мовою необхідним є зіставний аналіз систем рідної й іноземної мов для встановлення критичних моментів і запобігання явищам інтерференції.

Складність у вивченні іноземної мови полягає у здатності правильної побудови **мовленнєво-мисленнєвого акту**, центральною ланкою якого є етап внутрішнього мовлення (внутрішнє програмування, за О. Леонтьєвим). З

огляду на тісний зв'язок мовлення і мислення науковці виокремлюють внутрішнє і зовнішнє мовлення. Перехід від думки до внутрішнього мовлення та від нього до мовлення зовнішнього, тобто повноцінного вербалізованого вираження думки – процес дуже складний, а почасти й непереборний для людини, який становить основу мовленнєвої діяльності.

Л. Виготський трактує мовленнєву діяльність як складне динамічне ціле, перебіг якого здійснюється у такій послідовності: мотив, що породжує певну думку; внутрішнє мовлення; семантичний план – значення майбутнього висловлювання; зовнішнє мовлення. Т. Ахутіна розрізняє смислову і граматичну побудови висловлювання і вважає, що “етап внутрішнього мовлення безпосередньо відповідає за його смислову організацію” [1]. У своїх дослідження науковець розмежує три рівні та стільки ж операцій програмування мови: внутрішнє (смислове) програмування, граматичне структурування і моторну кінетичну організацію висловлювання.

Наші спостереження засвідчили, що робота над іншомовним висловлюванням сприяє розвитку логіки мислення у тому випадку, коли студент може побудувати свої висловлювання послідовно, інформативно, логічно і ситуаційно. Як результат, у процесі такої навчальної діяльності удосконалюються мовні конструкції у вигляді знаків, схем, правил, що сприяє розвитку абстрактно-логічного мислення, а також рефлексії, що постає одним із головних моментів професійного та у цілому особистісного становлення мовної особистості.

Кожна людина використовує мову для впливу на адресата (сприймає мову) і те, як вона поводить себе у процесі мовного спілкування, створює мовну поведінку людини, яка, як виявилось, залежить від багатьох причин і факторів. Сукупність цих факторів і називається *мовленнєвою ситуацією*. Основними компонентами її є зовнішні та внутрішні умови спілкування, учасники та їх відносини. Однак мовленнєвий акт не можна вважати завершеним, якщо висловлювання не сприйняте адресатом, тобто немає розуміння мовлення.

Таким чином, пасивних учасників комунікативного процесу в спілкуванні просто не існує. Слухання, як вважають психолінгвісти, – процес більш інтелектуально інтенсивний, ніж говоріння. Говорачи про комунікативні відносини, не можна не відзначити важливість особистісно-суб'єктивного фактора. Спілкуючись, ми передаємо не лише об'єктивну інформацію, але й своє ставлення до неї та співрозмовника. Тому найважливішим елементом контролю мовленнєвої дії, що дає змогу оцінити її результат, є зворотний зв'язок – реакція на висловлювання адресанта.

Процес вивчення іноземної мови, що пов'язаний із опрацюванням різноманітної інформації з підручників, навчальних посібників, словників, теле- та радіопрограм, у комп'ютерних і лінгафонних класах, –

довготривалий і вимагає систематичного тренування. Успішним таким процес може бути лише за умов елементарних навичок раціональної розумової роботи, дисципліни і тренувань.

З моменту нашого народження ми починаємо набувати звичок і навичок (фізичних, розумових, психологічних), які ми намагаємось укорінити та зберегти на все життя. Вони доповнюють усі наші майбутні здобутки з певними психічними реакціями, які базуються на попередньому досвіді, і мова не є виключенням. Як зазначає О. Потебня, “мова є засобом не висловлювати готову думку, а створювати її... Вона не є відображенням світогляду, який уже склався, а діяльністю, що становить його” [6].

Отже, для оптимізації цілеспрямованої програми навчання іноземної мови необхідно врахувати особливості структурування мисленнєвого процесу. Адже процес мовлення людини розглядається як багаторівнева система, яку обслуговують чимало інших функціональних систем (відчуття, сприймання, пам'ять, мислення тощо).

Наскільки системним та організованим буде наш досвід, значною мірою залежить від уваги. Багато проблем сприйняття іншомовного мовлення починаються з того, що канали, якими інформація надходить до нашого мозку, настільки засмічені, що корисна складова просочується надзвичайно складно, потопаючи в “шумах”. Зрозуміло, що свідомість не здатна зафіксувати і опрацювати всю цю інформацію, тому важливим інструментом виступає концентрація уваги.

Основним принципом концентрації уваги є вміння утримувати її на зацікавленому об'єкті, намагання виділити в ньому нові сторони, аспекти, ознаки, властивості та зв'язки. Об'єм уваги характеризується кількістю об'єктів чи різноманітних рис одного об'єкта, які сприймаються одночасно і виразно. Такий показник у різних людей, як і вибірковість уваги, – неоднаковий. Тому при складанні тренувальних вправ для розширення об'єму уваги під час навчання іноземної мови слід враховувати індивідуальні характеристики студентів. Концепція особистісно-діяльнісного підходу до вивчення іноземної мови, обґрунтована І. Зимньою, передбачає організацію процесу навчання як навчальної діяльності суб'єкта з опанування мовленнєвою діяльністю, при якому всі методичні рішення повинні проходити крізь особистість школяра, студента, його потреби, інтелект та інші індивідуально-психологічні особливості, коли студент стає суб'єктом мовленнєвої і навчальної діяльності [4; 5]. Саме тому на формування психологічної готовності студентів до спілкування іноземною мовою впливають як умови навчання, так й індивідуально-психологічні, вікові особливості студентів.

Між увагою та пам'яттю існує тісний зв'язок, тому тренування уваги безпосередньо буде пов'язане з індивідуальними особливостями пам'яті. Досліджено, що коли йдеться про механізми пам'яті, то ефективно запам'ятовування (тобто фіксація) інформації, яку ми знову опановуємо, відбувається лише тоді, коли ми миттєво (і часто не-свідомо) вилучаємо зі свого тезаурусу знання, накопичені раніше, у процесі попереднього досвіду, перебираємо й оцінюємо їх необхідність у даний момент і в подальшому житті. Важливість пам'яті у процесі обробки інформації, життєвому досвіду та взаєминах із навколишнім світом підкреслював С. Рубінштейн: "Без пам'яті ми були б істотами миті. Не було б заснованих на минулому ні знань, ні навичок. Не було б психічного життя... і не було б неперервного вчення, яке проходить через все наше життя і робить нас тим, чим ми є" [3].

В. Анурін пропонує такі принципи повторення інформації, яку необхідно запам'ятати: сприймаючи інформацію, повторюйте її (цілеспрямовано утримуючи в свідомості) впродовж не менше 20 секунд, оскільки найбільше інформації губиться на ранній стадії запам'ятовування, слід повторювати її частіше, а згодом інтервал між ними необхідно поступово збільшити; якщо ви завчаєте інформацію напам'ять, то намагайтеся засвоїти її дещо вище того рівня, який вважаєте достатнім; якщо об'єм інформації не великий, то її слід запам'ятати одразу, за один прийом, а потім повторювати як єдине ціле [4, с. 35].

Регулярність таких вправ, автоматизація навичок говоріння, письма, аудіювання та читання дасть потужний поштовх до спілкування. Навички спілкування формуються на заняттях з іноземної мови за умови засвоєння мовленнєвих функцій повідомлення, питання, коментування, доповнення, висловлювання ставлення. Це сприяє розвитку емотивних механізмів спілкування, розвиває соціальну перцепцію, формує емпатійні навички.

Спеціально підібрані вправи мають на меті тренування різних технік спілкування, адекватного використання таких аспектів, як інтонація, швидкість мовлення, тембр голосу, міміка тощо. У процесі виконання цих вправ виховується повага до іншого співрозмовника, поглиблюються знання про правила етикету.

У контексті навчальних принципів, які використовуються у процесі вивчення іноземної мови, де існує діяльнісний і комунікативно орієнтований підходи, необхідно враховувати такі організаційні аспекти цього процесу, як особливості рідної мови (використання апроксимально-аналітичного методу); специфіку і паралельне навчання усім видам мовної діяльності; мовна спрямованість навчання; домінування вправ над

роз'ясненням і показом; навчання на мовних зразках; подібність навчального процесу і життєвої практики; опору на логічне й образне мислення; організація творчої групової й індивідуальної діяльності; діалогічність навчання; переживання почуття успіху; психолого-емоційний принцип (включає психологічні механізми активності на заняттях з іноземної мови, загальний психологічний мікроклімат на заняттях).

Професійний зміст у вивченні іноземної мови на занятті полягає не лише в тому, щоб опанувати ті чи інші одиниці мови чи акти спілкування, а в тому, щоб засвоїти загальні принципи їхнього використання. Людина оволодіває іноземною мовою шляхом зіставлення іншомовних значень з існуючими в рідній мові. І навпаки, оволодіння іноземною мовою вдосконалює володіння вищими формами рідної мови. Коли вони засвоєні, то їх можна використовувати творчо, переносячи в інший контекст фахового спілкування, відмінний від того, у якому вони вперше зустрілися.

Задля створення комунікативного клімату на заняттях слід використовувати спеціальні завдання, прийоми і методи для активізації розумової діяльності студентів (проблемні завдання, вирішення комунікативних інтерактивних завдань, ситуацій тощо), вправи на розвиток професійних інтересів (моделювання ситуацій спілкування, що вимагають використання професійних знань студентів; моделювання професійних неточностей в інформації, можливість постановки гіпотез), читання фахової літератури іноземною мовою.

Створенню природного мовного середовища на заняттях сприятиме організація дискусій, обговорення тих чи інших проблем, пов'язаних із фаховими інтересами студентів. Це відкриває широкі можливості для спілкування, обміну думками, інтересами, досвідом у сфері знань, пов'язаних із їх майбутньою професійною діяльністю.

Активне залучення до спілкування дозволяє використовувати свої потенційні можливості в розвитку здібностей до іноземної мови, а в подальшому формувати належну культуру мовлення та високий професійний потенціал.

1. Ахутіна Т. В. Нейролінгвистический анализ динамической афазии (к вопросу о механизмах построения связного грамматически оформленного высказывания) / Т. В. Ахутіна. — М. : МГУ, 1975. — 144 с.
2. Выготский Л. С. Мышление и речь // Выготский Л. С. Собрание сочинений : В 6-ти т. — М. : Педагогика, 1982. — Т. 2. — С. 5—361.
3. Засєкіна Л. В. Психолінгвістична діагностика : навчальний посібник / Л. В. Засєкіна, С. В. Засєкін. — Луцьк : РВВ "Вежа" Волин. Нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. — 188 с.
4. Зимняя И. А. Ключевые компетентности – новая парадигма образования // Высшее образование сегодня. — 2003. — № 5. — С. 35—38.

5. Зимняя И. А. Психология обучения иностранным языкам в школе / И. А. Зимняя. — М. : Просвещение, 1991. — 222 с.
6. Яшенкова О. В. Основы теории мовой комунікації: навч. посіб. для самостійної роботи студента / О. В. Яшенкова. — К. : ВЦ “Академія”, 2011. — 304 с.

Стаття надійшла до редакції 12.12.2011

С. Бучацька

Психологические механизмы овладения иностранной речью языковой личностью

Статья посвящена проблеме овладения иностранной речью. Проводится теоретический анализ речевой деятельности и представлены основные характеристики языковой личности и их влияние на формирование коммуникативной культуры будущего специалиста. Исследуются психологические механизмы овладения иностранной речью.

Ключевые слова: коммуникативная культура, языковая личность, психологические механизмы, иностранная речь, профессиональное общение.

S. Buchatska

Psychological Mechanisms of Foreign Speech Mastering by a Linguistic Personality

The issue of the foreign speech mastering is under consideration in the article. The author presents theoretical analysis of the speech activity and main characteristics of a linguistic personality. The article introduces the study of psychological mechanisms of foreign speech mastering.

Key words: communicative culture, linguistic personality, psychological mechanisms, foreign speech, professional communication.

Рецензент – кандидат психологічних наук М. В. Бастун